

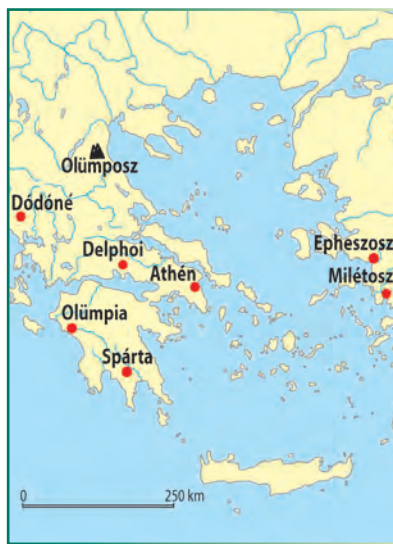
I. A FILOZÓFIA MIBENLÉTE

1. Mi a filozófia?

A filozófia görög eredetű szó, jelentése a 'bölcesség szeretete'. A *philein* ('szeretni') és a *szophia* ('bölcesség') szavak összetételéből származik. A *'philosophosz'* megjelölés a bölcességet szerető emberre vonatkozott. A hagyomány szerint Hérakleitosz vagy Diogenész Laertiosz közlése alapján Püthagorasz nevezte magát elsőként a bölcesség kedvelőjének. A *'philosophhein'* ige – amely Hérodotosz szóhasználatában fordult elő először – a 'filozofálni' jelentéssel bírt.

A filozófia a korai görög időszakban – sok esetben később is – nem egyszerűen egy tudományt, hanem életmódot jelentett. Ennek az életmódnak a lényege, hogy az igazi embereszmény a bölcs, aki szüntelenül törekszik a tudásra, annak tudatában is, hogy véglegesen lezárt, igaz ismeretre valószínűleg soha nem tehet szert. A bölcességre való törekvés egyúttal szellemi és erkölcsi tökéletesedést is jelentett. A bölcesség a megismerés által érhető el, a filozófia jellemzője a „rákérdezés” a természet, az ember, a világ mibenlétére, s ez a kérdés egyúttal igényli a tudás megszerzését is. A filozófia számára nem elegendő egy dolog elfogadása úgy, ahogyan az megjelenik vagy „látszik”, *a filozófia a dolgok okait és egyúttal lényegét próbálja feltárni*. Ez annyit jelent, hogy megkísérli az adott tárgy vizsgálata során annak összefüggérendszerét, létrendben elfoglalt helyét s megismerésének lehetőségét, módját meghatározni.

A filozófiával kapcsolatos szavak és jelentések jórészt görög eredetűek, de ez nem jelenti azt, hogy a filozófia hazája az ókori Görögország. Ugyanakkor általánosan elfogadott véleményként él a köztudatban, hogy a filozófia szülőhelye az ókori *Hellasz* vidéke, és kezdete a Kr. e. 8., de még inkább a 6. századra tehető. Az antik kultúra évezredekkel korábbi emlékekkel rendelkezik, mint amilyent a görög nép létrehozott. Az mindenesetre valószínűsíthető, hogy az *ókori keleti civilizációk* már megteremtették annak a gondolkodási módnak a lehetőségét, amelyet a 'filozófia' szóval illetünk. A filozófia természetesen nem választható el éles határvonallal a mitológiai szemlélettől vagy a vallási hiedelmektől. Tárgyuk szerint ugyanis mind a mai napig szoros összefüggést fedezhetünk fel *filozófia és vallás*, más szóval a *létkérdésekre* adott vá-

Az ókori Hellasz

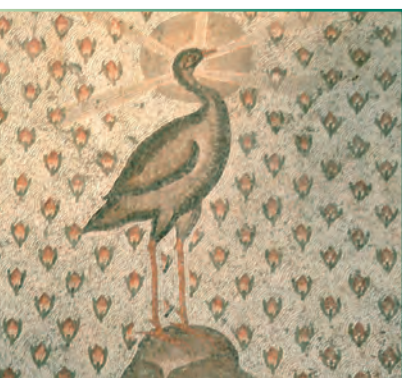
Ozirisz

Ízisz ábrázolása egy Kr. e. 1360 körüli egyiptomi falfestményen

A gízai nagy szfinx

A fönix ábrázolása egy 3. századi kis-ázsiai mozaikon

Mit jelent a fönix az egyiptomi és a keresztény kultúrában, és mit Hegel filozófiájában?

laszok között. A kérdések feltevésének módja, a válaszok különböző típusai tartalmaznak bizonyos eltéréseket, de a végső problematika keresése és kutatása nem feltételezi azt a távolságot, amelyet egyes filozófiatörténészek bemutattak, sőt egyenesen a hittel szemben határozták meg a filozófia lényegét. A filozófiai gondolat születése nem a tudás és hit harcának kezdete, hiszen az emberiség több évezredes története igazolta, hogy a különböző vallási rendszerek hatékonyan tudták magukba olvasztani a filozófiát, a tudásra alapozott világszemléletet. A filozófia a bölcsesség emberi természetnek megfelelő formáját jelentette, azt a módot, ahogyan az ember értelmével segítségével törekszik a tudás birtoklására. A filozófia az embert leginkább foglalkoztató kérdések vizsgálatával vette kezdetét, s őrizte meg bizonyos fokig tekintélyét. Az értelemre apelál, nem a tekintélyre, s ezzel összefüggő fő vonása a kételkedés. Az értelmi munka révén próbál az igazság birtokába jutni, nem elegendő, hogy akár az általánosan érvényes igazságokat kritikai vizsgálódás nélkül elfogadják.

A filozófia néhány jellegzetes kérdése: Egységes-e a világ? Mi az elsődleges, a szellem avagy az anyag? Van-e célja a történelemnek? Mi az emberi lét célja? A természeti törvények milyen mértékben meghatározók az önálló, tudatos cselekvésre is képes ember számára? Mi az ember? A világban érvényesülő törvényszerűségek valamilyen központi Értelme irányítása, avagy a vak véletlen alapján mennek-e végbe? A világ célja e világi vagy túlvilági? Az embert e kérdések feltételére a kozmikus magány rettene-

A halott szívének megmértetése (Halottak könyve, Hunofer papyrusza). Bal oldalon Anubisz vezeti be Hunofert. A másik Anubisz figura a mérleget ellenőrzi, Thoth feljegyzi az eredményt. A halott Hunofert Hórusz vezeti Ozirisz elé

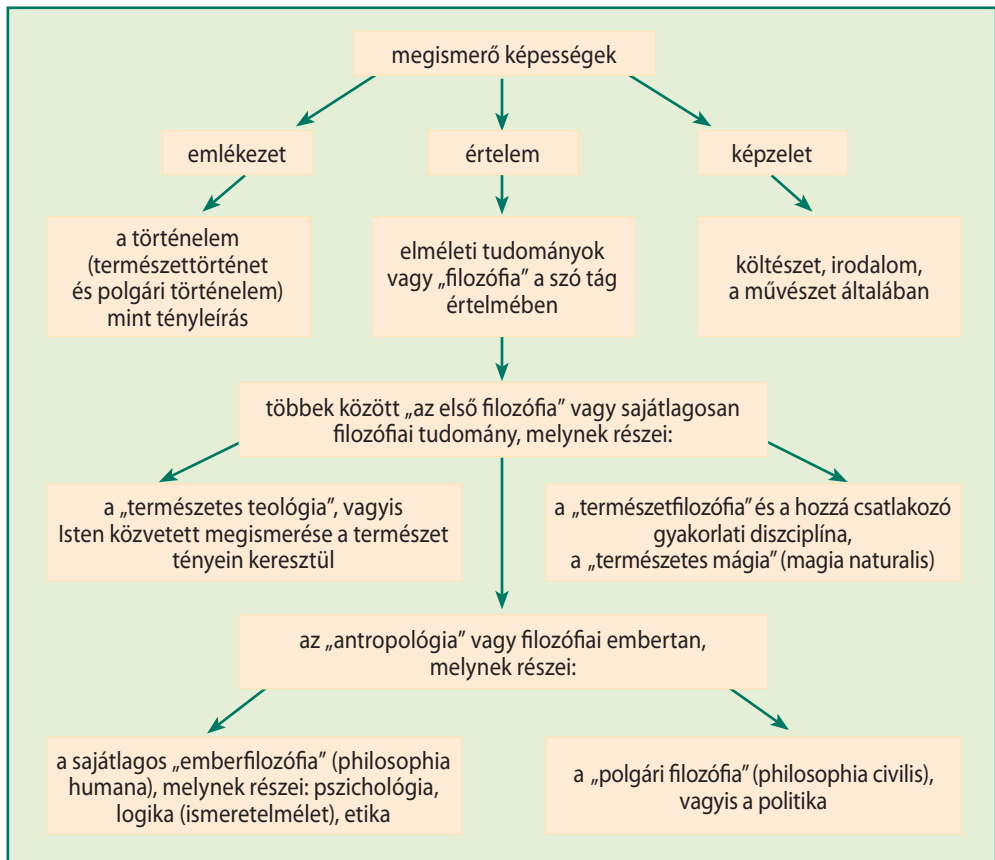
te készítette, azaz saját helyének a kozmoszban való kijelölése. A tudomány megmutatja az embernek, hogy mit tudhat, de az emberi tudás csekély, a végső kérdésekre vonatkozó ismereteink pedig semmivel sem bővebbek, mint évezredekkel ezelőtt. A teológia dogmatikus hite pedig azt hirdeti, hogy az embernek bizonyos tanokat minden kritikai vizsgálódás nélkül el kell fogadnia, s nem tehet egyebet, mint csekély és hiányos ismeretei helyett a hitére támaszkodik. A filozófia művelésének további célja, hogy az ember számára ez alapján egy kor vagy egy nemzet adott berendezkedése is megérthető legyen.

2. A filozófia tárgya

A filozófia tárgya a „világegész” – vallják egyesek, s nem is alaptalanul. A filozófia tárgya szélesebb értelemben valóban a természet, a társadalom és a megismerés legáltalánosabb problémáit és törvényeit tartalmazza, mindazokat a problémákat, amelyek a hétköznapi, az egyéni és az általános emberi tapasztalat talaján jönnek létre. *A filozófusok a valóság természetével foglalkoznak, a tudósok ellenben a valóságos dolgok egy-egy részletének természetét kutatják.* A filozófia tárgya, a lét értelmére, az „Én” és a külvilág kapcsolatára való rákérdezés módja koronként és népenként változik, de az igazi filozófiai problémák „örök életűek”. Az általános filozófiai kérdések és a rájuk adandó válaszok különbözősége ellenére a filozófia alapp problémái gyökeres változáson nem mentek keresztül, s az igazi bölcsélet igenis kortól függetlenül vizsgál azonos

A föld és ég ábrázolása a Kr. e. 1000 körüli papyruszon. A csónakban ülő Su isten szétválasztja a civakodó isteneket: fekvő hagyja Gebet (föld) és felemeli Nutot (ég)

Bacon tudománytáblázata

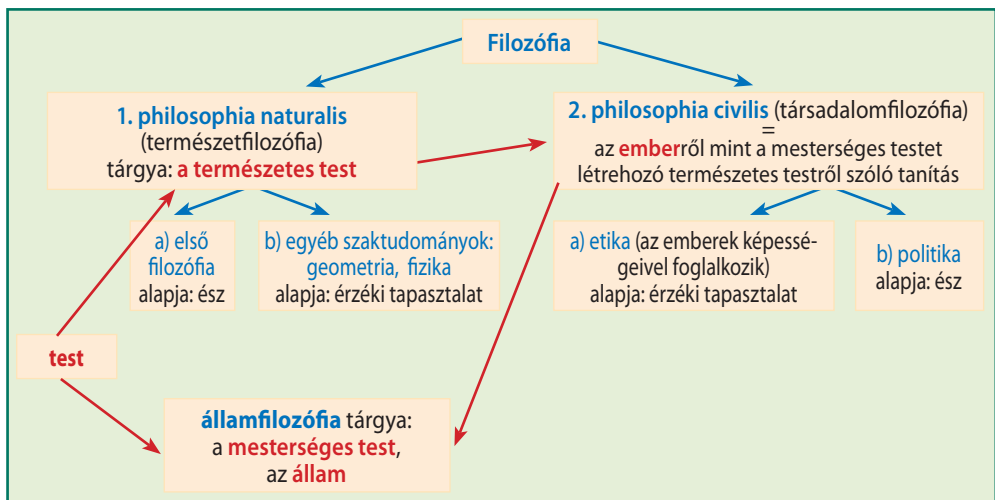
problematikát. A fent megfogalmazott „mi az ember?” vagy „mi az emberi lét célja?” ma éppoly élő kérdés, mint mondjuk Kr. e. 3 ezer évvel az ókori keleti mitológiák és vallási rendszerekben. Élet és halál, keletkezés és elmúlás, sors és szükségszerűség, szabadság és determináltság, az ember küldetése, rendeltetése valamennyi történelmi időszakban a *philosophia perennis* (‘örök filozófia’) részét képezte. A filozófia hosszú időn keresztül mint a „tudományok királynője” a legmagasabb rendű tudományosságot jelentette. *Kezdetben a tudományos fejlődés a filozófia keretein belül alakult, s csak fokozatosan váltak le róla az egyes szaktudományok.* Eredeti „csodálkozás” jellege azt is jelentette, hogy az ember a természeti folyamatokra, saját eredetére, a társadalmi berendezkedésre vonatkozó vizsgálódásait a filozófián belül végezte, akár elméleti, akár megfigyelésen alapuló következtetések levonásával. A filozófia így felölelte az emberi létezéssel kapcsolatos valamennyi kérdéskört. Az idők folyamán viszont az ismeretek specializálódásával s az ismeretanyag rohamos növekedésével a filozófia elvesztette privilegizált helyzetét. Az irodalmi Nobel-díjas (1950) angol filozófus, **Bertrand Russell** (1872–1970) szellemes meghatározása szerint a 20. században a tudós az az ember, aki egyre kevesebbről egyre többet tud, míg a filozófus név azokat illeti, akik egyre többről és többről egyre kevesebb ismerettel rendelkeznek.

3. A filozófia és a szaktudományok viszonya

A filozófia a tényszerű tudományos ismeretek csekély száma idején vezető szerepet töltött be a tudományok között. A 17. századtól kezdve előbb a természet-tudományok váltak külön tőle, majd a 19. századi tudományos fejlődés maga után vonta a társadalomtudományok önállósulását is. Természetesen már az ókorban is virágoztak egyes szaktudományok (matematika, geometria, asztrológia, geográfia), vagy készültek egészen kiváló művek (Hérodotosz, Thuküdidész, Livius, Tacitus), amelyek a történetírás tudományos megalapozását célozták. Az újkorban meginduló tudományos fejlődés azonban más távlatokat nyitott meg az emberi haladás, az emberi tudás erejébe vetett hit előtt. A tudományok kidolgozták és fokozatosan fejlesztették vizsgálódásuk határait, kijelölték kutatásuk tárgyát, és meghatározták azokat a módszereket, amelyek a legjobban segíthették az adott tudományág eredményeinek kifejtését. Létrejöttek a tudományos nyelvek, az adott tudományágon belül is olyan specializáció kezdődött, amely megkérdőjelezte a filozófia „mindent uraló” szerepét. Természetesen a *filozófia művelői* nem könnyen adták fel kiváltságos helyzetüket, így a 19. századtól kezdve szorosan kapcsolódtak a konkrét tudományok által felvetett problémákhoz. Sok esetben egy-egy filozófiai módszer jelentős hatást gyakorolt, például a természet-tudományos fejlődésre. A társadalomtudományok önálló kutatási területük kijelölése során szintén sokat köszönhettek a filozófiának. Sok esetben maguk a filozófusok

- I. Teológia
- II. Kozmológia
- III. Technika, fizika, kémia
- IV. Természetrajz
- V. Földművelés, állattenyésztés, ösfoglalkozások
- VI. Ipar és kereskedelem
- VII. Társadalmi ismeretek, az állam, a város élete, erkölcsstan
- VIII. Az ember élete
- IX. Civilizáció
- X. Tudomány, művészet, bölcselet, sport

Comenius enciklopédia eszménye (*Orbis Pictus*)

Hobbes tudománytáblázata

matematika
társadalmi fizika (szociológia)
fiziológia
kémia
fizika
csillagászat

Comte tudománytáblázata

Történelem	
természet története alap (gazdasági-társadalmi) (munka, termelés)	társadalom története felépítmény (társadalmi tudatformák) (filozófia, jog, politika, ideológia, vallás, művészet)
1. Filozófia	
a) dialektikus materializmus	
b) történelmi materializmus	
2. Politikai gazdaságtan	
3. Tudományos szocializmus	
(Összegző gyakorlati tudomány: a világ forradalmi megváltoztatása)	

A marxizmus tudománytáblázata

teremtettek meg egy önálló működésre képes társadalomtudományt (például Comte a szociológiát), de nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a különböző filozófiai irányzatok a történelem, az irodalom tudományának kidolgozásához, s a filozófiai módszerek e tudományokban ma sem nélkülözhetők. A filozófia és a társadalom tanulmányozása nem választható el egymástól, e vizsgálódásnak filozófiai jellegűnek kell lennie. A filozófiának pedig továbbra is feladata az ember és az ember által létrehozott közösségek elemzése. Ugyanígy különleges szerepet játszott a filozófia a nyelv vizsgálata terén. A filozófiától szinte teljesen önállósult matematikai logika eredményei nélkül elképzelhetetlen lenne a 20. századi technikai fejlődés vagy az információrobbanás tudatos kezelése.

A filozófia a 20. században is képes önálló működésre, mint ahogyan a szaktudományok önállósága sem kérdőjelez-

hető meg a továbbiakban. A filozófiát előszeretettel vádolják a szaktudományokon való élösködéssel, sőt napjainkra létének jogosultságát is megkérdőjelezzik. Azt hirdetik ugyanis, hogy nem tárgyában, hanem csak módszerében különbözik az egyes szaktudományoktól, vagyis valamennyi tudomány által felvetett probléma a filozófia hatókörébe is tartozik. E felfogás szerint nem képes a világ megértésére, s a szaktudományokkal ellentétben nem képes hozzájárulni az emberi fejlődéshez. Önálló – saját erőből kidolgozott – tárgy híján csak eszközként alkalmazható bizonyos tudományok módszereinek segítésére. Ezzel szemben azt állítjuk, hogy *a filozófia tartalmaz olyan problematikát* – nem is beszélve az emberi kultúrtörténetben betöltött rendkívül jelentős szerepéről –, *amely a szaktudományok jelenlegi fejlettségi szintje alapján nem oldható meg.* Ez azt az álláspontot erősíti meg, hogy a filozófia művelése a 20. század végén is hatékonyan járulhat hozzá az emberiség fejlődéséhez.

4. A filozófia meghatározásának nehézségei

A filozófia meghatározásának fő nehézsége abban áll, hogy nem létezik egyetlen igaz filozófia, amely letéteményese lenne az emberi megismerés jeles eredményeinek. A filozófia története során a különböző irányzatok egymás tanainak cáfolatát is kifejtették, s így *a filozófiában nem létezik a fogalmaknak egyértelmű meghatározottsága, még az alapfogalmak jelentése is változó.* A szaktudományok a maguk területén képesek

általánosan elfogadott igaz tételek felállítására, a filozófia ellenben képtelen erre. Lényege nem az igazság birtoklása, hanem az igazság keresése, kérdései lényegesebbek a válaszainál, így a filozófia a német **Karl Jaspers** (1883–1969) szerint „úton-levést” jelent. *Az emberi tudat erőfeszítése, a bölcsességre való törekvés adja a lényegét.*

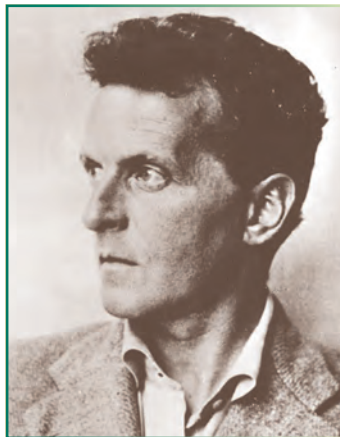
A munkásságát osztrák szellemi talajon kibontakoztató, később Cambridge-ben oktató **Ludwig Wittgenstein** (1889–1951) szerint: „A filozófia nem tartozik a természettudományok közé. (E szónak »filozófia«, valami olyat kell jelentenie, ami a természettudományok felett vagy alatt, de nem mellettük áll.) A filozófia célja a gondolatok logikai tisztázása. A filozófia nem tanítás, hanem tevékenység. Egy filozófiai mű lényegében magyarázatokból áll. A filozófia eredménye nem »filozófiai kijelentésekben« nyer kifejezést, hanem a kijelentések világossá tételében. A filozófiának meg kell világítania és élesen körül kell határolnia a gondolatokat, amelyek egyébként, úgyszólván homályosak és elmosódottak.” (*Logikai-filozófiai értekezés* 4. 111–112.)

A filozófia meghatározásaiból néhány ízelítőül:

1. *Spekulatív kísérlet a valóság szisztematikus és átfogó szemléletére.*
2. *Kísérlet a valóság alapvető és végső természetének megragadására.*
3. *Kísérlet megismerésünk határainak és alkalmazási területeinek meghatározására: eredet, természet, érvényesség, érték vonatkozásában.*
4. *Kritikai vizsgálódás a különböző ismeretterületek előfeltevéseiről és esetenként alapelveiről.*
5. *Tudomány, amely segít az embernek „meglátni” azt, amiről beszél, és segít „beszélni” arról, amit lát.*

A filozófia ezek szerint a világmindenség ember általi megismerési törekvésének egyik, legnagyobb hagyományokkal rendelkező eszköze. A lét, a létezők eredetének, szerkezetének, egymáshoz való viszonyának tudományos vizsgálatát nyújtja. A tapasztalati eredmények felhasználásán kívül igen jelentős szerepet tölt be benne a spekulatív elem. Egyik jellegzetessége az *érvelés*. Az érvek csoportosítása, egymással való egybevetése, sok esetben az egymásnak ellentmondó érvek érvényességének vizsgálata a filozófusok feladatai közé tartozik. Ebben a gondolkodói folyamatban nagy szerep jut a történeti hagyomány bemutatásának, annak, hogy a különböző korok különböző filozófusai hogyan reagáltak azonos kérdésekre és problémákra.

Jellegéből adódóan elsősorban *spekulatív tevékenység*. Ez akkor is tény, ha története során kísérleteket tettek annak bizonyítására, hogy gyakorlati tudomány. A filozófiával foglalatalkodó egyének a *kontemplatív* (szemlélődő) életmód követésével hódolhatnak hivatásuknak. Erre már az ókori görög világban felfigyeltek, **Platón** (Kr. e. 427–347) így tudósított: a filozófus „Pindaros szerint a mindenségben lebeg, megméri mélyét és felszínét a földnek, a csillagok törvényeit fürkészi odafönn az

Ludwig Wittgenstein (1889–1951)

égen, s a világegyetem létezőinek természetét kutatja teljes egészében mindenütt, de semmi olyasmihez, ami a közelében van, nem ereszkedik le. – Hogy érted ezt Szókratész? – Úgy, ahogy egy ingerkedő, tréfás thrák szolgáló értette, Theodórosz, aki, úgy beszél, Thalészt, miközben az a csillagok törvényeit fürkészsze s a magasba lesve kútba esett, ekként gúnyolta ki: csak azon buzgólkodik, hogy megtudja, mi van az égben, de azt bezzeg észre sem veszi, mi van az orra előtt s a lába alatt. Találó ez a gúny mindazokra is, akik a filozófiába merülve töltik életüket.” (Platón: *Theaitétosz* 174a)

Henri Louis Bergson (1859–1941)

A francia irodalmi Nobel-díjas (1927) **Henri Louis Bergson** (1859–1941) szerint a filozófus a mindenek tudásának embere. Ez nem azt jelenti, hogy mindent tud (nem a „tudósok tudósa”), hanem azt a követelményt fogalmazza meg, hogy minden megtanulására felkészült legyen. **Arisztotelész** (Kr. e. 384–322) szerint „a bölcs mindent tud, már amennyire lehetséges, anélkül azonban, hogy az egyes esetekről mindről tudna” (*Metafizika* 982a). A Sztagirítész (Arisztotelész Sztagiroszban született) a bölcs ismérvei között említette még, hogy a nem könnyen megismerhető dolgokat tudja megismerni, másoknál szabatosabb tudással rendelkezik, továbbá jobban tud másokat az okok ismeretére tanítani. A brit akadémia tagja, **Sir Alfred Jules Ayer** (1910–1989) megkülönböztette egymástól a filozófia „püspökeit” és „napszámosait”. E felfogás értelmében, amely az angol **John Locke** (1632–1704) véleményére vezethető vissza, a filozófia kiemelkedő egyéniségei mellett szükség van a „mesteremberekre” is, akik a tudás útjában álló „törmelékek eltakarításában” serénykednek. Korunkban valószínűleg a „filozófus-iparosokra” – akik a filozófia-történeti hagyományt ápolják, közvetítik e „tudomány” eredményeit a nagyközönség számára – nagyobb szükség van, mint az úgynevezett „rendszeralkotókra”. A filozófiai rendszeralkotás egyik legfőbb akadályja ma már az emberiség történelme során felhalmozott és akár nagyobb tudóscsoportok által is integrálhatatlan tudásanyag. A filozófiai rendszeralkotás kora továtűnt. Nem ez a helyzet azonban a filozófia egyik legősibb feladatával, a problémafelvetéssel és problémamegoldással kapcsolatban. A problémák felismerésével, szabatos megfogalmazásával, elemzésével a filozófia ma is hatékonyan járulhat hozzá a tudományos haladáshoz, környezetünk humanizálásához.

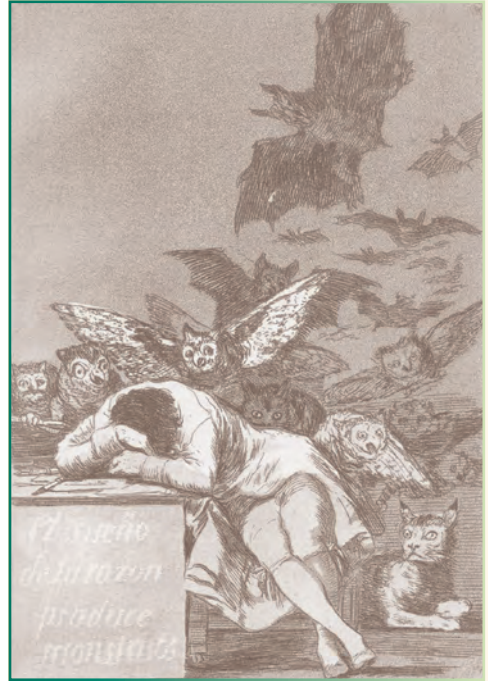
A filozófiai kategóriák szintén nem nyújtanak támpontot a filozófia egyértelmű meghatározása tekintetében, mert egy adott kategória mást jelent például Arisztotelésznél, s megint mást mondjuk a 20. századi német **Martin Heidegger** (1889–1976) műveiben. A filozófia nem hozható közvetlen megfeleltetésbe a történelmi fejlődés menetével, bár vannak olyan, a filozófia által is vizsgált problémák, amelyek egy adott történelmi korszak révén kerültek a filozófiai elemzés homlokterébe. A filozófia negatív meghatározása – sokak szerint – könnyebb, mint pozitív definiálása. A negatív elhatárolás azt jelenti, hogy *mi nem* a filozófia. A filozófia által vizsgált problematika történetét a *filozófiatörténet* tárgyalja.

A filozófiai kategóriák szintén nem nyújtanak támpontot a filozófia egyértelmű meghatározása tekintetében, mert egy adott kategória mást jelent például Arisztotelésznél, s megint mást mondjuk a 20. századi német **Martin Heidegger** (1889–1976) műveiben. A filozófia nem hozható közvetlen megfeleltetésbe a történelmi fejlődés menetével, bár vannak olyan, a filozófia által is vizsgált problémák, amelyek egy adott történelmi korszak révén kerültek a filozófiai elemzés homlokterébe. A filozófia negatív meghatározása – sokak szerint – könnyebb, mint pozitív definiálása. A negatív elhatárolás azt jelenti, hogy *mi nem* a filozófia. A filozófia által vizsgált problematika történetét a *filozófiatörténet* tárgyalja.

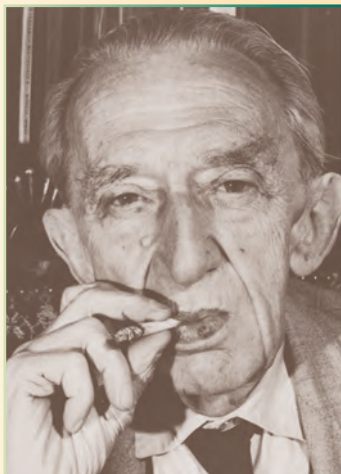
A *filozófiatörténet* bemutatja a történetileg változó fogalmak rendszerét, a különböző szellemi áramlatokat és az egyes korszakok kiemelkedő gondolkodóit. További feladata: egy adott filozófiai irányzat ismertetésekor annak a történelmi háttérnek és összefüggésrendszernek a bemutatása, amelynek során a vizsgált szellemi áramlat kialakult, fejlődött, vagy esetleg „elvirágzott”. Több kell hogy legyen mint időben egymást követő „véleményhalmaz”. Tükröznie kell egy adott kor történelmi-társadalmi viszonyait – erre jó példa Russell *A nyugati filozófia története* c. műve –, és tükröznie kell a vizsgált filozófiai áramlatnak a valláshoz, a művészetekhez, a tudományokhoz, egy adott kor szellemi termékeihez való viszonyát.

Az adott társadalmi összefüggések megmagyarázására elsősorban a kor kiváló bölcselei képesek, így munkásságuk nélkülözhetetlen az emberiség történetének tanulmányozása szempontjából. Egy-egy filozófus általában nem gyakorolt közvetlen hatást saját országa társadalmi berendezkedésének kialakítására, illetve spekulatív szinten létrehozott elméleteik a legritkább esetekben voltak megvalósíthatók és életképesek. E keserű felismerés jutott az idős Platónnak is osztályrészül, aki az *Állam* c. dialógusában még a filozófusokra bízta volna az állam irányítását. Ennek ellenére a filozófiának voltak olyan áramlatai, amelyek közvetlenül is szerepet játszottak a társadalmi gyakorlatban. Ez veti fel azt a kérdést, hogy milyen veszélyeket rejt magában, ha a hatalom gyakorlása érdekében egyes társadalmi csoportok kisajátítanak egy filozófiai irányzatot, s azt állami ideológia rangjára emelve negatív célokra is felhasználják. Erre példa a marxizmus, amelynek nevében – az eredeti tanoktól is eltérően – emberek millióit fosztották meg az emberi létforma minimumától is, sőt fizikailag is megsemmisítették őket.

A filozófiatörténet mint műfaj már az ókorban kialakult. Az első filozófiatörténetnek Arisztotelész *Metafizika* c. művének első könyvét tekintjük, amely tartalmazta a korábban élt görög bölcselek nézeteit. A filozófia tanítása még korábbra nyúlik vissza: a Kr. e. 5. században ténykedő szofisták voltak a bölcsesség első oktatói. A filozófia esetében is indokolt a kérdés felvetése, vajon beszélhetünk-e *a filozófia fejlődéséről*? Hazánkban és Kelet-Európa térségében a szocializmus idején erre egyértelmű választ adtak; a filozófia fejlődése vitathatatlan, mégpedig e fejlődés csúcspontja a marxizmusban volt, a dialektikus és történelmi materializmus tanában. A vulgarizált fejlődéskoncepció ma már nem állja meg a helyét, s a filozófia esetében éppoly *vitatható fejlődésről értekezni*, mint például a művészetek esetében. A filozófiai gondolko-

Francisco Goya: Ha az értelem aluszik

Lukács György (1885–1971)

dást nem jellemzi fejlődés, nem állítható, hogy a filozófia mai szintje meghaladja az ókori bölcsélet nagyjainak e téren kifejtett munkásságát. Az ismeretanyag nyilvánvaló bővülése ellenére sem állíthatjuk, hogy egy mai filozófus mint filozófus felülmúlná Platón-t vagy Arisztotelészt mint filozófust. A természettudományos és társadalomtudományos ismeretek gazdagodó tárháza, az emberi történelem által adott anyag, a technikai és civilizációs fejlettségi szintben megnyilvánuló különbség a ma emberének javára nem jelentkezik a filozófiai tevékenység szintjén.

A filozófiatörténet az egyes filozófusok munkásságát elemezve bemutatja a történelmi kort, amelyben az illető tevékenykedett, a reá gyakorolt szellemi hatásokat, a filozófia fő kérdéseire adott válaszokat.

A filozófia természetéből adódóan a *nemzeti jelleg* nem mindig meghatározó, de vannak olyan filozófiatörténelmi korszakok, s munkálkodtak olyan filozófusok, ahol a nemzeti hovatartozás az adott filozófiai irányzat vagy eszmerendszer megteremtésére döntő hatással volt. Ugyanakkor a *nyelv*, az anyanyelv szerepe jelentős, hiszen a filozófiai fogalmak megjelenítése is nyelvi eszközökkel történik.

Egy-egy kor *politikai viszonyai* erőteljesen jelentkezhetnek az elvont filozófiai rendszerekben is. Ez azt jelenti, hogy a filozófia hosszú története során nem mindig tudott mentes maradni a napi politikától, bár ha egy filozófiai irányzat a napi politikának rendeli alá magát, akkor már elveszítette filozófiajellegét (lásd Kelet- és Közép-Európa szocialista korszakának „filozófiai eredményeit”). Ugyanakkor bizonyos korszakokban a filozófusok hasznosan járulhattak hozzá nemcsak egy adott kor szellemi műveltségének megteremtéséhez, hanem a társadalmi berendezkedés mikéntjére, egy adott ország további fejlődési lehetőségeire vonatkozó irányelvek kidolgozásához (lásd például a 19. századi lengyel vagy orosz filozófusok társadalmi programjait).

A filozófia tudományosságát hirdető nézetek szerint nem elfogadható az az álláspont, hogy a filozófia a vélemények rendezetlen vagy többé-kevésbé rendezett halmaza. A filozófia – a német **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770–1831) felfogásában – nem a szellemről, Istenről és a természetéről alkotott sajátos véleményeket tartalmazza. A filozófia *fogalmi megismerés, az igazság objektív tudománya*, az igazság szükségszerűségének a tudománya. Az igazság a gondolkodás fáradtságos munkájával ismerhető meg.

A filozófia tudományjellegének elismerését nehezíti az a tény, hogy szinte valamennyi filozófiai áramlat azt állítja magáról, hogy ő az igazi, s így egyértelműen tagadja a másikat. *A filozófiák változatossága a filozófia lényegéhez tartozik*, s nem is egy lezárt eredmény a cél, hanem a válaszok keresésének módja, útja, a gondolat küzdelme. *A filozófia tudománnyá először Platón ténykedése révén vált.* A filozófia tudományjellege az évszázadok során többször megkérdőjeleződött, az elvont fogalmi gondolkodást visszautasító, *a filozófiát életmódként értelmező bölcselők* ténykedésének köszönhetően is. A filozófia művelői között akadtak olyan kiválóságok, akik a filozó-

fiát mint „költészetet” értelmezték, s ez a tudálékoság elutasítását is jelentette egyben. A filozófia szerrintük eligazodást nyújthat az élet nagy kérdéseiben, s feladata például a „meghalás tudománya”, az ember előkészítése az elmúlásra. Platón *Phaidón* c. dialógusának vagy a római **Lucius Annaeus Seneca** (Kr. e. 4–Kr. u. 65) filozófiafelfogásának is alapvető eleme, hogy az értelmesen, bölcsességben eltöltött élet a halál elfogadására is felkészít egyben. A filozófia mint tudomány meghatározására irányuló törekvések a 20. századi gondolkodóktól sem voltak idegenek. A „szigorú tudomány” – lásd például a Németországban működő **Edmund Husserl** (1859–1938) munkásságát – felépítésére irányuló kísérletek azonban nem hozták meg a várt eredményt. A filozófia alapvető eleme a *racionális*, de ugyanilyen alapeleme az *irracionalitás* is. A *ratio* (’ész, értelem’) nem képes önmagában az ember irányítására. E kísérletek szinte mindig kudarcra ítéltettek. A „2×2 józansága” nem biztos, hogy kitüntettebb emberi sajátság, mint a szenvedélyek, az érzelmek, az irracionális elemek.

„Nézzék kérem: az értelem jó dolog, ez kétségtelen, de az értelem csak értelem, és csupán az ember értelmi képességét elégíti ki, az akarás pedig az egész élet, vagyis az egész emberi élet megnyilvánulása az értelemmel meg minden egyéb vakarózásával együtt. És bár életünk ebben a megnyilvánulásban gyakran balul üt ki, mégiscsak élet, nem pedig csupán négyzetgyökvonás. Hisz én például egészen természetesen akarok élni, azért, hogy kielégítsem egész életképességemet, nem pedig azért, hogy csupán értelmi képességemet, tehát egész életképességemnek alig csupán huszadrészét elégítsem ki. Mit tud az értelem? Az értelem csak azt tudja, amit sikerült megtudnia (egyebet bizonyára sohasem is fog megtudni; ez ugyan nem vigasz, de miért ne mondjuk ki?), az emberi természet pedig teljes egészében működik, mindazzal együtt, ami benne van, tudatosan és tudattalanul, és ha téved is – de él. Azt gyanítom, uraim, hogy sajnálkozva néznek rám; újra meg újra elismételgetik nekem, hogy felvilágosult, fejlett ember, egyszóval olyan, amilyen a jövő embere lesz, tudatosan nem akarhat magának hátrányos dolgot; hogy ez matematika. Tökéletesen igazuk van – valóban matematika. De századszor elismétlem önöknek: van egy eset, igaz csak egyetlenegy eset, amikor az ember tudatosan, szántszándékkal kíván magának akár még káros, ostoba, sőt

Lucius Annaeus Seneca (Kr. e. 4–Kr. u. 65)

Gustav Klimt: Egy asszony három életkora

Derkovits Gyula: Három nemzedék

Elemezze François Villon *Ballada a hajdani hölgyekről* és *Ballada a hajdani urakról* c. verseit!

igen-igen ostoba dolgot is, nevezetesen, hogy *legyen joga* akár a legostobább dolgot is kívánni magának, és ne verje bilincsbe az a kötelesség, hogy csakis okosat kívánjon” (Dosztojevskij: *Feljegyzések az egérlyukból*). **Fjodor Mihajlovic Dosztojevskij** (1821–1881), az emberi lélek orosz krónikása kiválóan ragadta meg e sorokban az ember ama törekvését, hogy nem akar és nem tud táblázatok szerint, előre kiszámított módon élni. Az ember „döntő lény”, azaz szabad akaratával választ az eléje táruló alternatívák között. A hangsúly – mint az egzisztencialista bölcselek: a dán **Søren Aabye Kierkegaard** (1813–1855) vagy a francia **Jean-Paul Sartre** (1905–1980) kiemelték – a választáson van. A választásnak pedig a különböző létszituációkban egyáltalán nem biztos, hogy tudatnak kell lennie. Mi az ember vágyak és akarások nélkül? Az egyéniség és a személyiség megőrzése nem lehet csak racionális döntéssorozatok eredménye.

A filozófiának az emberrel kell törődnie a spanyol egzisztencialista gondolkodó, **Miguel de Unamuno** (1864–1936) szerint is. Nem a racionálisan, a tudományok által vizsgált és definiált emberrel. „A hús-vér emberrel, aki születik, szenved és meghal – főleg meghal –, aki eszik és iszik és játszik és alszik és gondolkodik és szeret, az emberrel, aki látható és hallható, a testvérrel, az igazi testvérrel” (Unamuno: *A tragikus életérzés* I.). A spanyol bölcselek filozófiáról vallott felfogásához közel áll a könyv szerzőjének koncepciója is: „A filozófia szükségletet elégít ki, azt a szükségletünket, hogy egységes és teljes elméletet alkossunk a világról és az életről, és – ennek az elméletnek a következményeként – olyan érzelmet, amelyből valamely benső magatartás és – mi több – valamely cselekvés származik. Csakhogy ez az érzelem az említett elméletnek nem következménye, hanem oka. A filozófiánk, vagyis az a mód, ahogy értjük vagy nem értjük a világot és az életet, abból az érzelmünkből fakad, mellyel az élet iránt viseltetünk. És ez a filozófia, mint minden érzelmi, a tudatalattiban, esetleg a tudattalanban gyökeredzik.” (Uo.) A filozófus is hús-vér ember e felfogás szerint, s magánéletének történései alapvetően meghatározhatják szellemi pályáját. A csak elemezgető, analizálgató filozófiai rendszerek és filozófusok kevesebb életet és erőt tudnak kifejteni tanaikkal, mint akik az irracionális tényezőkre is hangsúlyt helyeznek.

5. A filozófia mint életbölcseesség

Nyújthat-e a filozófia segítséget a „helyes” *életvitel* kialakításához? Képesek-e a filozófusok elméleteikkel vagy életvitelük példájával befolyásolni a *mindennapi életüket* élő embereket? Képesek-e egyáltalán saját életük berendezésére? A bölcseesség behatóbb ismerete vajon ad-e erkölcsi tekintetben is megnyilvánuló kiválóságot? Összhangban van-e az egyes filozófusok által hirdetett elmélet a tetteikkel? A filozófus vajon egyszerű – kinevetésre is méltó (lásd Platón: *Theaitétosz* 174a) – különc vagy a társadalom „egyszerű” tagjai számára követésre méltó példát mutató „zseni”, aki a lét nagy és kis kérdéseiben egyaránt eligazít? E kérdések állandóan jelen vannak a filozófia tanulmányozása során. Egyáltalán mi *haszna* a filozófiának? Lehet-e a gyakorlatban alkalmazni? A buddhizmust is üdvözlő, de az evangéliumok szellemiségében alkotó orosz gróf, **Lev Nyikolajevics Tolsztoj** (1828–1910) válasza megfontolásra méltó: „Könnyebb tíz kötetnyi filozófiát írni, mint egyvalamilyen elvet gyakorlatban alkalmazni” (*Napló*).

Az ókori görög bölcselet képviselőinél *filozófia és életmód* elválaszthatatlan. Elméleteiket meg- és átéljük. Ez az átélés egyúttal elkülöníti őket a tömegektől. **Hérakleitosz** (Kr. e. 530–470) például Epheszosz városának egész lakosságától távol tartotta magát. A közösséggel való kapcsolata a gyerekekkel folytatott kockajátékban merült ki. Az akragaszi **Empedoklész** (Kr. e. 497–432), aki filozófiai gondolatainak elmélyülésével párhuzamosan az istenekhez egyre inkább hasonlatossá vált (legalábbis ő így vélte), szintén a tömegetől nagy távolságra jutott bölcset példázza.

Külön figyelemre méltó **Szókratész** (Kr. e. 469–399) életműve. A borvirágos orrú bölcseleő naphosszat az agorán (piactéren) „lopta a napot”, házásrtos felesége, Xanthippé szerint. Szókratész faggatta az

Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910) Ilja Repin festményén

Epheszosz

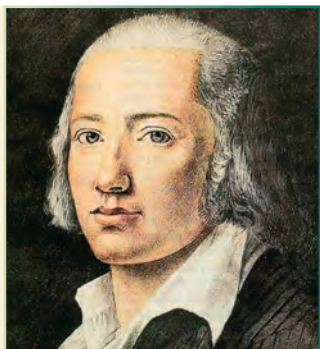
Miként vélekedett az „epheszoszi homályos” Epheszosz lakóiról és a kormányzati formákról? Elemezze etikai töredékeit!

Az Etna kitörés közben

ifjakat, kereste a kérdésekre a választ. A *bábáskodás* módszerével segítette világra a gondolatokat. Elviselte a hideget és a meleget, elviselte a bort és a bornélküliséget, elviselte az alvás és a hosszú éjszakákon át tartó álmatlanság örömét. Ember volt, olyan, akire az athéni polgárok felnéztek. Életműve betetőzése volt a méregpohár kihörpintése. Tanítványai kérésére sem távozott a városból, elfogadta, hogy a bíróság az ifjúság megrontásának vádjával halálra ítélte. Platón a *Szókratész védőbeszéde* és a *Phaidón* c. dialógusaiban örökítette meg a nemes életút végét lezáró nemes halál előkészületeit és pillanatát. Szókratésznek egy belső hang, isteni intés (*daimonion*) nem engedte a halál előli megfutamodást.

Elveikért később is sokan vállalták a mártírságot. A reneszánsz nagy egyénisége, az itáliai **Giordano Bruno** (1548–1600) a máglyahalált választotta tanai védelmében. A kisebb-nagyobb üldöztetések nagyon sok, filozófiával foglalkozó egyénnek kijutottak. Természetesen a másik viselkedési modell, az üldöztetések megszüntetése érdekében történő „tudományos fordulatokra”, elméleti fejlődésre, önkritikára is akadtak példák. Voltak, akik tanaikat visszavonták, „kritikailag meghaladták”, azaz megtagadták.

Empedoklészről írta egyetlen drámáját Friedrich Hölderlin (1770–1843) *Empedoklész az Etnán* címmel

Galileo Galilei (1564–1642) itáliai fizikus nem kívánt „brunói” magaslatozókba emelkedni; megtagadta elveit, s megóvta életét. Ez is azt mutatja, hogy a tudósok és a filozófusok is emberek.

A filozófusi életvitel szép példáit szolgáltatták a hellenizmus korának bölcselei. A Szókratészt követő iskolák közül a kürénéiek és a cinikusok hívták fel magukra különönc viselkedésükkel a figyelmet. Alapelvük a minél kevesebb szükségletre való korlátozódás volt. A bölcs meglegszik önmagával, nincs szüksége a ter-

Giordano Bruno a máglyán (19. századi bronz dombormű)

Galileo Galilei (1564–1642)

mészeti javak habzsolására – gondolták. A civilizációról való lemondás egészen „vad” példáit szolgáltatottak e Kr. e. 4–3. században tevékenykedő filozófusok. Híressé vált a „hordótlakó” színopéi **Diogenész** (Kr. e. 404–323), aki szellemes mondásaival is bevonult a nagy egyéniségek arcképcsarnokába, s a makedón uralkodó, Nagy Sándor megbecsülését is kivívta magának.

A sztoikus és epikureus filozófia művelői szintén életvitelükkel is példázták elveiket. A lélek belső nyugalma érdekében igyekeztek függetlennedni a külső körülményektől. A sztoikusok a lemondás, az epikureusok az élet kínálta élvezetek elfogadása révén. Elégedettnek lenni a nyomorban és a gazdagságban, a bánatban és az örömben, nem félni és nem aggódni; nem félni az élettől, és nem aggódni a halál miatt – fogalmazták meg a viselkedésre vonatkozó elveiket. Az ókori görög–római bölcselek képesek voltak annak az életvitelnek a kialakítására, amely a legközelebb állt jellemükhöz. (Természetesen a „vizet prédikál és bort iszik” elvnek is akadtak követői; lásd például az önmérsékletet hirdető Seneca végrendeletek révén és árvák könnyén szerzett – Nero császáréval vetekedő – hatalmas vagyonát.)

A görög világban megfogalmazták a filozófia egyik feladatát, *önmagunk tanulmányozásának* gondolatát. „Ismerd meg önmagad!” – hirdette a delphoi jósda felirata, s tanították ezt követően évszázadokon keresztül az ókori bölcselek.

Delphoi: az Apollón-szentély rekonstrukciós ábrázolása

Georges Jacques Danton
(1759–1794)

Maximilien de Robespierre
(1758–1794)

Giovanni Giacomo Casanova
(1725–1798)

A reneszánszban újra felbukkant ez az elv, a francia **Michel de Montaigne** (1533–1592) esszéiben. Az ókori epikureus, szkeptikus és sztoikus tanokhoz kapcsolódva fejtette ki nézeteit. „Én többet tanulmányozom önmagamat, mint bármi egyéb tárgyat. Ez a metafizikám, ez a fizikám” (*A tapasztalásról*). Önmagunk megtapasztalása elegendő a bölcsé váláshoz – tanította. Az embernek meg kell tanulnia eltérni az elkerülhetetlen dolgokat, történéseket. „Úgy tartom, a filozófia nagyon is gyerekes, amikor peckesen prédikálja nekünk, hogy szörnyű egy párosítás összeházasítani az égit a földivel, az értelmet az értelmetlennel, a szigorút az elnézővel, a dicsőt a dicstelennel, hogy a gyönyör állati tulajdonság, és nem méltó rá, hogy a bölcs megkóstolja: neki egy szép fiatal feleség élvezetéből is csak egyetlen öröme van, a lelkiismeret öröme, hogy helyén való dolgot művel, mint amikor csizmát húz a lovaglásra (i. m.)” – vitatkozott Montaigne az e nézetek képviselőivel.

Egy 19. századi Don Juan-feldolgozás
(Ilya Repin: Don Juan és Donna Anna)

A 18. századi francia gondolkodók filozófiai megalapozást találtak életvitelüknek. A sztoikus és epikureus morál kettőssége jellemezte őket. Voltak, akik az élet élvezetében (Danton), voltak, akik az önmegtartóztatásban (Robespierre) látták az élet értelmét. Az élet örömeinek keresése és élvezete meghatározóbbá vált. Felfedezték a táplálkozásban, a szexualitásban rejlő gyönyöröket, s e felfedezéseiknek irodalmi emléket is állítottak. **Charles-Louis de Secondat Montesquieu** (1689–1755), **François-Marie Arouet Voltaire** (1694–1778), **La Mettrie** (1709–1751) az élet élvezete mellett érveltek. Az érzéki szerelem nem elvetendő voltáról írt Sade márki (1740–1814), Laclos (1741–1803) vagy az itáliai **Casanova** (1725–1798). Éltek és meg-